

Сойко Інна Миколаївна, к.пед.н., доцент, декан педагогічного факультету, inna_soyko@ukr.net, **Петрук Олена Митрофанівна**, к.пед.н., доцент, доцент кафедри педагогіки (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне) ao_petruku@ukr.net

ВИВЧЕННЯ БАЙКИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** У статті досліджено особливості роботи учнів над байками на уроках читання в Новій українській школі. Обґрунтовано актуальність психолого-педагогічних умов опрацювання байки молодшими школярами на уроках читання. З'ясовано теоретичні засади й сучасний стан особливостей опрацювання байки молодшими школярами на уроках читання в Новій українській школі. Обґрунтовано сучасні підходи до опрацювання байки молодшими школярами на уроках читання в Новій українській школі. З'ясовано, що систематична робота над змістом байок та використання різних способів їхнього аналізу, дозволить збагатити мовлення, розвинути мислення учнів та виховати моральні якості в кожній дитині.*

***Ключові слова:** початкова школа, молодші школярі, байка, уроки читання, нова українська школа.*

Soiko Inna Mykolaiivna, PhD in Pedagogic Sciences, Associate Professor, Dean of the Pedagogical Faculty, inna_soyko@ukr.net, **Petruk Olena Mytrofanivna**, Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogics (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Rivne), ao_petruku@ukr.net

STUDYING FABLES BY JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN READING LESSONS IN A NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract.

***Introduction.** Improving the study of fables by younger students at Reading lessons at the New Ukrainian School depends on both the quality of organization of the training process and the used pedagogical technologies. It is important to note that in order to reveal the methods of work on the fable by younger students, special attention should be paid to study of pedagogical technologies that provide more effective organization of education at primary school.*

***Purpose.** The purpose of our article is studying the peculiarities of students' work on fables at Reading lessons at the New Ukrainian School.*

Methods. *The authors used a set of methods in this work: problem analysis, synthesis, generalization, comparison and systematization of scientific sources to reveal the essence and determinate the basic concepts of the researched problem.*

Results. *The article highlights the features of students' activities on fables at Reading lessons at the New Ukrainian School. The psychological and pedagogical peculiarities of perception of fables by junior schoolchildren in the New Ukrainian School are analyzed; the theoretical principles and the current state of implementation of pedagogical learning technologies in primary school are clarified. Based on the conducted analysis, the approach to study of fables by junior students in the New Ukrainian School is substantiated. The authors found that the usage of various pedagogical technologies in the junior schoolchildren training can influence the traditional learning process, increase efficiency, direct to the student's personality development. Today, it is necessary to use a monographic campaign, which will help revive interest in fables among younger students. That is why systematic work on the content of fairy tales, using different methods of their analysis, will enrich speech, develop students' thinking, and bring up moral qualities of each child.*

Originality. *The article states that studying fables by junior students at reading lessons at the New Ukrainian School has its own specifics. In our opinion, implementation of educational dialogue during the practical development of fables involves compliance with a number of methodological conditions, including: special attention of a teacher to communication of students during discussion of the work; careful selection of fable texts for reading and analysis; making problem situations in the lessons of literary reading and speech development; formation of the ability to express their impressions in words; organization of creative activity both «postreading» and in the position of the author of fables imitation. In the process of work with a fable at Reading lessons one should establish a dialogic relationship between students and teachers (in the initial stages of activity), between students under the guidance of a teacher (at the stage of mastering certain skills of fable analysis) and between students and the author of a literary work (based on acquired skills of the fable analysis).*

Conclusion. *The results of the study gave grounds to conclude that studying such a genre as a fable in primary school involves the ability of students to analyze what they read. It is not easy to teach children to do this, the ability to analyze must be developed systematically. It is difficult for primary school students to motivate their opinions, draw conclusions and generalize. Systematic work on the content of fables, using various methods of their analysis allows developing students' thinking, to bring up moral qualities in each child, to develop and enrich speech. The teacher's task is to help them understand the ideological depth of the work, to fully comprehend its aesthetic value.*

Key words: *primary school, junior schoolchildren, fable, Reading lessons, New Ukrainian School.*

Нині, коли Україною взято курс на відродження й дальший розвиток національної культури, школи, мови всіх народів, які населяють нашу країну, особливої актуальності набуває питання використання традицій народної педагогіки, фольклору. Це знайшло відображення в Законах України «Про освіту» [1], Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року [2], Концепції Нової української школи [3], Державному стандарті початкової освіти [4], Типовій освітній програмі початкової школи [5].

Великі можливості для цього закладаються на уроках читання, класного й позакласного. Читання книг відкриває кожному дивовижний, багатоманітний світ людей і природи, всього, що нас оточує. Найбільшою мірою це стосується дітей. Учні початкових класів прилучаються до цього світу саме на уроках читання. На таких уроках в сучасній школі відбувається формування першооснов читацької культури школярів, плекання творчого, національного свідомого покоління молоді засобами художнього слова. Особливо корисною для морального виховання дітей, на наш погляд, є байка, оскільки саме в ній не тільки розкриваються різні людські вади – жадібність, брехливість, лицемірство, лінь тощо, а й показані наслідки тих чи інших вчинків.

Над методикою використання байки в навчальному процесі працювала низка вітчизняних і зарубіжних вчених та педагогів, а саме: В. Белінський [6], М. Гаспаров [7], Л. Глібов [8], Жан де Лафонтен [9], В. Кречотень [10], А. Лисовський [11], А. Щербина [12]. Зокрема, досліджуючи чотири етапи розвитку байки як жанру, М. Гаспаров акцентував увагу на функціональному аспекті та визначив першочергову функцію байки як передачу життєвого досвіду людини у формі конкретної життєвої обставини [7]. Французький байкар Жан де Лафонтен відмовився від традиційного розгляду байки, заявивши, що байка повинна знайомити читача із світом моралі [9]. З-поміж наведеного доробку вчених слід виокремити внесок В. Кречотня, який приділив особливу увагу теоретичній основі еволюції жанру байки в давній українській літературі, позначив вектори перетину античної байки з українською байкарською традицією, відкривши тим самим перспективи подальших літературознавчих студій [10]. Але жоден із вчених не розглядав методичку вивчення байки у Новій українській школі. Саме це і стало предметом нашого дослідження.

Метою нашої статті є дослідження особливостей роботи учнів над байками на уроках читання в Новій українській школі.

Відповідно до мети було визначено такі завдання дослідження:

- розкрити стан досліджуваної проблеми на теоретичному рівні шляхом аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури;
- дослідити передовий досвід вчителів початкової школи;
- обґрунтувати необхідність підвищення ефективності використання байки у навчальному процесі початкової школи.

У Новій українській школі метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей [5].

Відповідно до мети і завдань курсу «Читання» у структурі Державного стандарту виділено такі змістові лінії: художні твори для читання та їх зміст; розвиток навичок читання; літературознавча пропедевтика, розвиток уміння аналізувати художній твір (практично); розвиток навичок самостійного читання учнів; розвиток творчої діяльності школярів [4].

Однак, Державний стандарт початкової освіти не визначає перелік творів для вивчення на уроках читання в початковій школі, але сам його зміст дав змогу методистам визначити перелік байок, які ввійшли у читанки для початкової школи.

Авторитетний дослідник жанру байки у світовій літературній традиції М. Гаспаров зазначав, що байка користувалася великою популярністю на Близькому Сході, а її тексти можна відшукати ще на шумерських і вавилонських клинописних табличках, у Біблії, творах індійської словесності, але як самостійний жанр байка постала лише в Греції [7, с. 5].

«Байка (від давньоруської баять, баити, тобто говорити, розповідати) – невеликий, частіше віршований алегоричний твір повчально-гумористичного або сатиричного характеру. Життя людини відображається у ньому в образах тварин, рослин чи речей або ж зводиться до умовних стосунків» [13, с. 5].

За визначенням А. Щербини байка – «це коротке оповідання, здебільшого віршоване, гумористичного чи сатиричного характеру з алегоричним змістом; у ній людське життя зображується звичайно в образах тварин, рослин чи речей [12, с. 43]. На думку В. Крекотеня, основною ознакою байки є «лаконізм і точність слова, напружений підтекст... примружене око алегорії, сповнене то злих, то добрих іскор іронії і сарказму». Для байки характерна відверта і разом з тим лукаво прихована умовність самого способу відображення життя [10, с. 65].

Байка – це передусім алегорія, яка викриває щось негативне в житті. Поряд із насмішкою у самій ідейно-образній структурі байки другою жанровою (і композиційною особливістю) є мораль (сентенція, «сила»), яка подається переважно наприкінці твору. У байці «через деяку «зношеність» окремих елементів жанрової форми особливо гостро відчувається необхідність свіжого, оригінального сюжету, дотепного повороту думки, дзвінкої, влучної рими тощо» [4]. Цей жанр передбачає добре знання фольклору, вміння скупою рисочкою передати глибинну суть того чи іншого явища.

Як і всякий розповідний твір, байка має сюжет. Він часто буває драматично напруженим і складається з традиційно усталених компонентів: експозиції, зав'язки, розгортання події, кульмінації й розв'язки. Якийсь із цих компонентів може бути й відсутній, але така загальна схема для класичної байки здебільшого залишається обов'язковою. Вміння вірно розчленувати байку на її складові частини забезпечує композиційну чіткість її виконання.

Розквіт жанру байкарства в українській літературі пов'язують з іменем Л. Глібова. Це ім'я відоме кожному українцеві. Л. Глібов – це неперевершений та неповторний митець української класичної байки. Саме він дав поштовх для розвитку української класичної байки, додав у неї реалізм й використовував засоби народності, проголошуючи дидактичну мету та додаючи у твори сучасні алегоричні образи та деталі [8].

Освоєння авторського відбиття навколишнього світу в байці привчає дитину розрізняти зло, формує в починаючого читача своє особливе відношення до світу зла й переконує його у важливості розуміння того, коли і як може трансформуватися реальний світ у басний.

Деякі критики засуджували байку як повноцінний літературний жанр і пророкували їй швидку загибель. Зокрема, відомий російський критик В. Белінський у рецензії на переклад байок Додстля російською мовою у 1839 році дав різко негативну оцінку, відмовивши байці у праві на «громадянство» [6, с. 239–240].

Інший шлях роботи над байкою описаний А. Лисовським. На думку А. Лисовського, більш доцільно відразу ж після читання байки без якої-небудь попередньої бесіди запропонувати учням питання: «Яка основна думка байки?». Після того як учні висловлюються щодо її головної думки, їм можна поставити друге питання: «Яка мораль байки?». «Уже після того, – пише А. Лисовський, – як з'ясована мораль, дітям можна запропонувати самим прочитати байку. Потім необхідно зробити короткий розбір мовних оборотів, які використовуються в байці [11].

І те й інше стає осмисленим саме після того, як школярами стала зрозуміла мораль байки. Після цього вони дійсно зможуть самостійно розібратися в окремих частинах байки.

Запозичення байкою сюжетних схем, художньо-зображальних засобів, елементів композиційної структури фольклорних жанрів призвело до виникнення таких її різновидів, як байка-казка і байка-приказка.

Як і казка, байка захоплює мальовничим зображенням дійових осіб, зокрема тварин, птахів, риб. У дітей особливе ставлення до них: вони їх люблять у житті, а тому з цікавістю слухають розповіді про них. Цією закоханістю у птахів, звіряток учитель повинен скористатися: перед роботою над байкою розповісти про якусь звірючку, згадати, які повадки птахів і тварин відомі дітям. Мета таких бесід – відповідно налаштувати дітей на слухання тексту з участю звірят, пташок, риб. Інтерес до теми може

підвищуватися повідомленням про те, що крім казок про звірів і птахів, існують й інші твори, у яких діють звірі й птиці.

Від казок байки відрізняються тим, що вони переважно віршовані. І саме французький письменник Жан де Лафонтен в європейській літературі розробив жанр віршованої байки. Байки Жан де Лафонтена надзвичайно різноманітні за тематикою: одні з них порушують найважливіші філософські проблеми («Жолудь і Гарбуз», «Звір на Місяці», «Павич, який скаржитья Юноні»), другі дають картину суспільної моралі, політичного життя сучасного суспільства («Моровиця серед звірів», «Щур і Слон»), треті зображають різні людські слабкості та вади («Кіт і Старий Щур», «Нічого зайвого», «Дуб і Очерет») [9].

Класичну байку як навчальний матеріал у сучасній початковій школі не можна нічим замінити, тому що вона є одним зі способів пізнання життєвих відносин, характеру людини. Методика роботи в школі над байкою обумовлена її специфікою як виду художнього твору. У літературознавстві байка визначається як алегорична розповідь повчального характеру. Таким чином, виділяються такі істотні ознаки байки, як наявність моралі (моралі) і алегорії (іносказання). У байках часто дійовими особами є тварини, але ця ознака не виступає як обов'язкова (персонажами байки можуть бути і люди).

Провідним напрямом у роботі над байками на уроках читання і по традиційній, і по варіативній програмах є робота над сенсом, тобто сприйняттям узагальнено-метафоричного образу, в них ув'язненого, і конкретизація його на основі того, що є у школярів життєвого і читального досвіду. Ця робота повинна будуватися з урахуванням вікових особливостей дітей, з поступовим нарощуванням трудності завдань і частки самостійності в їх рішенні.

Отже, робота над байкою найчастіше включає такі компоненти:

- сприйняття конкретного змісту;
- усвідомлення композиції;
- з'ясування характерних рис дійових осіб, мотивів їх поведінки;
- визначення головної думки байки;
- розкриття алегорії;
- аналіз моралі.

Якщо за основу прийняти тільки що наведено послідовність роботи, то урок, на якому учні читають байку, матиме таку структуру:

I. Підготовча робота:

- 1) Розповідь вчителя про автора байки;
- 2) Вікторина за матеріалом прочитаних байок;
- 3) Бесіда про звички тварин – дійових осіб байки, яку належить читати.

II. Читання байки вчителем (або прослуховування запису фонохрестоматії, або перегляду фільму):

Бесіда емоційно-оцінного плану.

III. Аналіз конкретного змісту байки:

- 1) Уточнення структури і композиції байки. (Читання, складання плану);
- 2) З'ясування мотивів поведінки дійових осіб, їх характерних рис. (Вибіркове читання, словесне і графічне малювання, відповідь на питання);
- 3) Встановлення головної думки конкретного змісту байки.

IV. Розкриття алегорії.

V. Аналіз тієї частини байки, в якій поміщена мораль.

VI. Аналогія з життя.

Важливо в процесі аналізу байки допомогти учневі живо представити розвиток дії, яскраво сприйняти образи. Тому доцільно пропонувати таким, що вчиться словесне малювання, читання в особах на завершальному етапі роботи і тому необхідно розвивати в учнів увагу до кожної деталі обстановки, в якій діють персонажі, до кожного штриха їх зовнішності [14].

Щоб не порушити під час читання байки специфіки її як жанру, слід, по-перше, не забувати, що байка – це так званий вільний вірш, тобто з різною кількістю стоп віршованих рядках і астрофічною будовою, і вимагає дотримування в кінці кожного віршованого рядка відповідних пауз; по-друге, основний тон виконання повинен бути природний, переконливий і не сумний, оскільки зображення в байці подається у формі розповіді з наявністю розгорнутого діалогу. Крім нього, байці властиві ще елементи комізму. Отже, читець повинен виступати перед слухачами як співбесідник, який емоційно розповідає їм про «цікавий повчальний випадок, з якого вони повинні взяти той чи інший урок практичної моралі», по-третє, обов'язково враховувати мову автора і мову алегоричних образів.

Отже, у розглянутому підході аналіз байки йде від головної думки до моралі й до конкретного змісту. Цілком ймовірно, ми не вправі повністю заперечувати можливість такого підходу. Багато чого залежить від того, яка головна думка й мораль байки (можливо, що вони прості й доступні молодшим школярам уже після першого читання). Однак, як показують дослідження психологів і методистів, а також шкільний досвід, учні початкових класів у своєму сприйнятті художнього твору проходять два етапи: безпосереднє сприйняття (емоційно-образне) і опосередковане (узагальнено-оцінне, пов'язане з розкриттям підтексту, з розумінням ідеї). У цьому плані читання байки не представляє виключення. Навпроти, байка, як твір, якому властива високий ступінь узагальненості, укладена в моралі, вимагає чіткого сприйняття конкретно-образного змісту. Від правильного розуміння конкретного змісту й мотивів поведінки діючих осіб байки учні переходять до виділення її головної думки. Процес розкриття моралі байки представляє для учнів абстрагування найбільш істотних положень, які укладені в конкретній частині байки. Головна думка – висновок з конкретної частини байки, а мораль – узагальнене вираження ідеї.

Тому, уся робота під час вивчення байки повинна ґрунтуватися на високій майстерності вчителя та його педагогічному тексті.

Разом з тим, як показує вивчення спеціальних матеріалів, бажання і уміння читати байки для дитини ХХІ століття в молодшому шкільному віці особово-значущий сенс, але тільки в тому випадку, якщо вчитель і діти сприймають байку як особливий літературний жанр з яскраво вираженою специфікою художнього бачення її автором явищ реальній дійсності і віддзеркалення їх у формі так званого художнього басного світу. Саме освоєння авторського віддзеркалення навколишнього світу в байці привчає дитину розрізняти зло, формує у початкуючого читача своє особливе відношення до світу зла і переконує його у важливості розуміння того, коли і як може трансформуватися реальний світ в басний. А це, у свою чергу, вимагає внесення до прийнятої зараз методики навчання молодших школярів читанню байок таких змін, які навчили б дітей 8–9 років умінню вдивлятися в створені байкарем персонажі і картини басного світу.

Узагальнюючи результат проведеного дослідження, потрібно зробити висновок, що вивчення такого жанру як байка у початкових класах Нової української школи передбачає вміння школярів елементарно аналізувати прочитане. Навчити цього дітей не так просто, тому вміння аналізувати необхідно виробляти у них систематично. Учням початкової школи важко вмотивувувати свою думку, робити висновки та узагальнення. Саме тому систематична робота над змістом байок, яка передбачає використання різних способів їхнього аналізу, дозволить збагачувати мовлення та розвивати мислення учнів, виховувати моральні якості в кожній дитині. Завдання вчителя – допомогти їм зрозуміти ідейну глибину твору, якомога повніше досягнути його естетичну цінність.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу байки на формування особистості молодшого школяра Нової української школи.

Список використаних літературних джерел

1. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39, ст. 380). 2018.
2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html> (дата звернення: 28.10.2020).
3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> (дата звернення: 28.10.2020).
4. Державний стандарт початкової освіти URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>. (дата звернення: 28.10.2020).
5. Навчальні програми для 1–4 класів <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 29.10.2020).
6. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. М.: Изд-во АН ССР, 1953. Т. 3. 683 с.
7. Гаспаров М. Басни Эзопа. М.: Наука, 1968. 320 с.

8. Глібов Л. І. Твори: у 2 т. Т. 1: Байки. Поезії. Твори для дітей. Російська поезія. Упор ряд. та приміт.: О. В. Мишанича, В. Л.Смілянської, Н. Ф.Клименко. К.: Наукова думка, 1974. 511 с.

9. Жан де Лафонтен. Всемирная история. Мн.: Книга, 1996. Т. 3. С. 247–249.

10. Крекотень В. І. Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. К., 1965. С. 5–78.

11. Лисовский А. М. Изучение басни в школе. К.: Рад. школа, 1987. С. 123–190.

12. Щербина А. О. Жанри сатиры і гумору: Нарис. К.: Дніпро, 1977. 136 с.

13. Лесин М. В., Пулинець О. С. Словник літературних термінів. К.: Рад. школа, 1965. 433 с.

14. Глобчак В. Особистісно орієнтоване навчання і виховання молодших школярів на уроках читання у початковій ланці. *Рідна школа*, 2004. № 4. С. 19–20.

References

1. Zakon Ukrainy (*Law of Ukraine*) «Pro osvitu». (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 38–39, 380) (In Ukrainian)

2. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. URL: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiia-rozvytku-osvity-v-ukraini.html/> (Last accessed: 13.04.2020) (In Ukrainian)

3. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannya serednioi shkoly. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> (Last accessed: 13.04.2020) (In Ukrainian).

4. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (Last accessed: 28.10.2020) (In Ukrainian).

5. Navchalni programy dlia 1–4 klasiv <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlia-pochatkovoyi-shkoly/> (Last accessed: 29.10.2020) (In Ukrainian)

6. Belinskyi V. G. (1953). Complete set of works. M.: Publishing House AN SSR. T. 3 (In Russian)

7. Gasparov M. (1968). Aezop's Fables. M.: Nauka (In Russian)

8. Hlibov L. I. (1974). Works: in 2 volumes. V.1: Fables. Poetry. Works for Children. Russian poetry; compositor of notes: O. V. Myshanycha, V. L. Smilianskoi, N. F. Klymenko. K.: Naukova dumka (In Ukrainian)

9. Jean de La Fontaine (1996). World History. Mн.: Knyha, T. 3, 247–249 (In Russian)

10. Krekoten V. I. (1965). Fables in Ukrainian literature of XVII–XVIII centuries. K., 5–78 (In Ukrainian)

11. Lysovskyi A. M. (1987). Studying fables in school. K.: Rad. Schkola, 123–190. (In Russian).

12. Scherbyna A. O. (1977). Genres of Satire and Humour: Essay. K.: Dnipro (In Ukrainian).

13. Lesyn M. V., Pulynets O. S. (1965). Literary Vocabulary. K.: Rad. shkola (In Ukrainian).

14. Hlobchak V. (2004). Personally-oriented education of junior pupils in reading lessons at primary school. *Ridna shkola (Native school)*, 4, 19–20 (In Ukrainian).

Стаття поступила в редакцію 31.10.2020 р.